

Савченко Л. В.

**ФЕНОМЕН ЕТНОКОДІВ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ У
ФРАЗЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ : ЕТИМОЛОГІЧНИЙ ТА
ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТИ**

Сімферополь : Доля, 2013.— 600 с.

Повернення сучасної лінгвістики до глибинних вимірів формування етномовної картини світу в межах конкретної культури зумовлене прагненням віднайти те духовно й ментально специфічне, що в умовах активної глобалізації дає можливість зберегти унікальність кожної етноспільноти. Апетлюючи до постулату Гумбольдта «Мова — це духовна енергія народу», сучасні науковці все частіше звертаються до того мовного матеріалу, у якому закодовано парадигму світоглядних домінант етносу. Рецензована монографія здійснена саме в такому дослідницько-пошуковому локусі, що робить його синхронним і науково актуальним з огляду на проблематику й застосовану методологію вивчення й опису фразеологічних одиниць (далі — ФО).

Фразеологічна система будь-якої мови акумулює колективні уявлення етносу про явища й реалії дійсності, фіксуючи при цьому нюанси їх стереотипного сприймання — з оцінками, емоціями, асоціаціями. Ця інформація, репрезентована ФО на рівні їхньої лексико-семантичної структури й загального значення, є важливою для розуміння етноментальних особливостей рецепції буття представниками кожної з культур. Освітлення культурного самоусвідомлення через мовні засоби є важливим для етимологічного, етнолінгвістичного та лінгвокультурологічного аналізу ФО. З огляду на це тему монографії Л. В. Савченко слід ви-

знати цілком актуальною для сучасної фразеології. Новизну монографії визначає увага до проблем співвідношення мови й духовної культури, потреба пошуків нових підходів до вивчення ФО як етнічно та культурно маркованих одиниць.

Запропоноване видання є, на наш погляд, безумовно потрібним і своєчасним, оскільки це перша праця з української фразеології, де автор розкриває сутність основоположних принципів формування фразеологічного фонду мови через духовну культуру етносу. У фразеосистемі особливо чітко простежується явище етномовної специфіки. Знаки етнічного коду в мові, зорієнтовані на менталітет етносу, обряди, звичаї, вірування, побут тощо, визначають особливості національної мови й культури, дають можливість простежити зв'язки етнічних картин світу, провести паралелі між кількома національними мовами. Прикметним є те, що в монографічному дослідженні виділено і схарактеризовано актуальні та перспективні проблеми в галузі вивчення фразеології народної культури. На думку Л. В. Савченко, реалізацією завдань, які стоять перед сучасною фразеологією, є дослідження ФО у діахронно-етимологічному аспекті, виявлення знаків культури у фразеології через обряди, ритуали, міфи, клятви, замовляння, ворожіння тощо, з'ясування етнолінгвістичних і лінгвокультурологічних чинників формування ФО та ін.

Рецензована праця складається з шести розділів. У перших двох розглянуто теоретичні засади та методологічні питання, а три наступні містять характеристику фразеологічного матеріалу з експлікацією образів фразеологічних одиниць в етнокодах на ментальному, акціональному та вербально-акціональному зрізах. В останньому, аналітичному розділі подано опис етнолінгвістичної генези субстанціональної та концептуальної груп культурних кодів.

У монографії Л. В. Савченко зроблено докладний різноаспектний аналіз усе ще недостатньо вивченої, але надзвичайно цікавої як із власне лінгвістичного, так і з лінгвокультурологічного та лінгвокраїнознавчого поглядів тематичної сфери української мови. Етнофразеологію схарактеризовано в аспекті кодів культури українського народу на широкому слов'янському тлі. Досить вільно орієнтуючись у мовознавчій, етнологічній та культурологічній проблематиці, а також у славістичній літературі з обраної теми, дослідниця пропонує новий, свіжий погляд на те коло проблем, які дають можливість найповніше і найяскравіше виявити глибинну суть закодованої в ідіоматиці мови системи соціальних, духовних, морально-етичних цінностей і пріоритетів українського народу за багато століть його історії.

Монографія має безперечну наукову новизну, ґрунтується на концепціях сучасної лінгвокультурології та етнолінгвістики, спирається на достатньо широкий фактологічний матеріал української та інших слов'янських мов, насамперед східнослов'янських. У науковий обіг уперше (або з істотним уточненням і поглибленням) уведено низку мовних фактів і мовознавчих положень. На особливе схвалення заслуговують, зокрема, такі пункти монографії Л. В. Савченко, як класифікація кодів культури за мовними даними, система етнокодів духовної культури українців. Значний інтерес викликають авторські міркування щодо взаємозв'язку історії та культури українського народу з фразеологією і пареміологією української мови, гіпотези щодо походження багатьох етнофразеологізмів тощо. Показово, що дослідження належить до категорії праць, які відповідають класичним науковим вимогам і відзначаються оригінальним баченням наукових проблем.

Досить змістовним є лінгвоісторіографічний огляд українських праць з фразеології — фольклорних збірок та лексикографічних праць XIX — поч. XX ст., у яких розміщено етимологічні довідки й коментарі щодо походження окремих ФО, характеристику наукового доробку провідних українських та інших слов'янських фразеологів і фразеографів у вивченні етнолінгві-

стичного й лінгвокультурологічного підґрунтя формування ФО, аналіз відомих етимологічних студій з фразеології. Справедливо акцентовано увагу на тому, що досі на відміну від інших слов'янських мов не видано етимологічного словника фразеології української мови.

Рецензована праця привертає увагу передусім багатством і різноманітністю мовного матеріалу, залученого до аналізу, про що свідчить ґрунтовний перелік використаної літератури, етнографічних розвідок, фразеологічних джерел. Авторка проаналізувала мовні (текстові та словникові), культурологічні, фольклорні й етнографічні джерела, оскільки робота на таку тематику потребує як мовного, так і лінгвокультурологічного та етнографічного аналізу фразеологічного матеріалу. Позитивно оцінюємо, зокрема, широке використання історичних надбань української пареміології, лексикографії та фразеології (збірок М. В. Закревського, М. Номиса, П. П. Чубинського, І. Я. Франка, словників П. П. Білецького-Носенка, Б. Д. Грінченка, В. В. Дубровського та ін.), східнослов'янської фольклористики та етнографії (праць О. М. Афанасьєва, В. І. Даля, О. О. Потєбні та ін.), а також сучасних фразеологічних словників. У з'ясуванні деяких етнолінгвістичних та етимологічних характеристик ФО з метою порівняльно-зіставного аналізу залучено ФО як слов'янських, так і неслов'янських мов, зафіксовані в сучасних фразеологічних розвідках. Сприйняття термінологічно й інформативно ускладненого тексту полегшують таблиці, що стосуються головним чином різних класифікацій. Досить повно в монографії подано напрацювати фразеологів і культурологів другої половини XX — початку XXI ст. Їхні ідеї щодо відображення у фразеології всього спектру життя й діяльності як окремої особистості, так і етносу з набором властивих йому поглядів, можливостей та уподобань і визначили концепцію дослідження авторки.

Заслуговують на схвалення теоретичні положення монографії «Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти», сформульовані на основі аналізу принципів систематизації кодів та етнокодів культури, визначення базових характеристик кодосистеми мови, опису моделей поєднання кодів у структурі ФО. Загалом теоретичний розділ роботи становить глибокий науковий аналіз. Важливим аспектом є система виокремлення етномакрокоду духовної культури та запропонована система етнокодів / етносубкодів / етномікрокодів культури. Л. В. Савченко визначила поняття етномакрокоду духовної культу-

ри й описала систему етнокодів як модельну базу для етнолінгвістичного та лінгвокультурологічного дослідження етнофразеологізмів. Це дало змогу встановити головний механізм інтерпретації фразеологічних одиниць через мовні й позамовні етнокультурні чинники. Докладно проаналізовано семантику ФО з компонентами-символами, співвіднесеними з певним кодом культури, визначено роль символізації в системі формування етнофразеології.

Не можна оминути увагою ще одну важливу характеристику концепції Л. В. Савченко — систематизацію субстанціональних і концептуальних кодів культури, розроблену й оприлюднену систему кодів, субкодів та мікрокодів. Набір кодів культури є універсальним для всіх носіїв будь-якої мови, однак виявлено, що репрезентація кожного коду національно та культурно детермінована. Найпродуктивнішими в субстанціональній групі культурних кодів дослідниці називає такі етнокомпоненти фразеологічних одиниць, як *молода, коса, голова, вінок, вовк, собака* тощо, у концептуальній групі — *день, час, коло, три, сім, старий* та ін. Як способи організації простору культури, коди дають можливість визначити динаміку розвитку культури. У зв'язку з цим схарактеризовано компонентний склад і культурно-національну семантику фразеологічних одиниць, образи яких мотивовані духовною культурою, проаналізовано їх як джерельну базу етнолінгвістичних та лінгвокультурних даних. Результатом дослідження є виокремлення найуживаніших базових етнокомпонентів культурного простору у фразеології, трансформованих через коди. Доведено, що найпродуктивнішим є символічний етнокомпонент, який у структурі ФО співвідноситься із соматичним, зооморфним, фітоморфним, предметним і природним кодами культури (символи — *коса, вінок, осика, собака, каша, рушник, шапка, земля, вода*). Визначено, що характерним для етнофразеології є закріплення в структурі ФО здебільшого ядерних елементів, оскільки саме базові етнокомпоненти виступають символами чи атрибутами в системі духовної культури, фразеологія якої ґрунтується на конкретних діях, на сформованому світогляді.

Авторка зазначає, що великий культурно-національний потенціал мають етнофразеологізми з історичними, соціолінгвістичними, культурологічними, етнографічними й країнознавчими характеристиками. Особливо вирізняються образи ФО, мотивовані максимальним заглибленням в етнокультуру через ментальний зріз і співвідносні, зокрема, з такими етнокодами, як міфологічний (*щоб на тебе Див прийшов*), етіологіч-

ний (*хай тебе хиндя попотрясе*), повір'я (*народитися в щасливу (нещасливу) годину*), прикмет (*долоні (руки) чухаються (сверблять)*), релігійний (*товчиться як Марко по пеклу*), демонологічно-антропоморфний: (*завести в блуд (на бездоріжжя)*). Акціональний план вираження трансформується через такі етнокоди: традиційно-обрядовий (*справляти колодія*), звичаєвий (*Спасова борода*), ритуальний (*посипати голову попелом*), ворожіння (*виводити / вивести на чисту воду*). Через вербальний (частково акціональний) зріз інтерпретуються ФО, співвіднесені з етнокодами замовляння (*у семи водах не обмиєш* — акціональний вияв; *закрити рот на замок* — вербальний вияв), клятви (*землю їсти (гризти)* — акціональний вияв; *давати чесне слово* — вербальний вияв), божби (*хай мене Господь покарає*), прокляття (*щоб твою кість викидало з того світу*); етикетний (*вибачки кувати* — вербальний вияв; *бити лобом об землю* — невербальний вияв).

Спираючись на мовні, культурні й етнографічні факти, Л. В. Савченко описала етимологічне підґрунтя низки ФО і фразеологізованих етносполучень української мови на зразок *як бабак на горі свисне, калину ламати, дати відкоша, наче каша закопана, полоскати в роті (зуби, горло), глечики полоскати, почувати в барвінку, маком сісти, пришити квітку, у семи водах не обмиєш* тощо. У фрагментах етнокультури змальовано ті життєві дії чи переконання, які лежать в основі образів цих ФО. Екстралінгвістичний і лінгвістичний підходи до вивчення мовних одиниць дав можливість авторці виявити етимон культурно й етнічно маркованих ФО. Подано етнолінгвістичний аналіз низки ФО як активного, так і пасивного словникового запасу, образи яких у системі етномакрокоду культури мотивовані традиційно-обрядовим, звичаєвим, ритуальним, міфологічним етнокодами культури, проаналізовано ФО, що є ілюстраціями анімічних вірувань, звичаїв, обрядів українського народу і в площині етномакрокоду духовної культури корелюють на рівні відповідних етнокодів. Видається, що під час опису генези деяких ФО через обмеженість лінгвістичного матеріалу домінував культурологічний та етнографічний аналіз етимону ФО, однак, мабуть, цього вимагали певні факти, доповнені фольклорним і мовним матеріалом. Монографічна праця Л. В. Савченко є підтвердженням того, що тільки комплексний аналіз мовних і культурних явищ дає можливість розкрити історико-етимологічний аспект походження етнічно та культурно маркованих ФО, визначити вплив на форму-

вання фразеології світогляду народу, його менталітету, побуту, поведінки.

Знаки етнічного коду в мові здатні змінюватися під впливом певних суспільно-політичних подій. Основні властивості ФО — відгворюваність, поняттєва заміненість семантики, здатність до образної акумуляції культурних та етнічних елементів — значно повільніше реагують на зміни в суспільстві та свідомості етносу, а тому зберігають своє значення і функціонують у мовленні. У монографії виділено фразеологічні одиниці з компонентами, які з часом зазнали трансформації через зміни в менталітеті етносу. Проведений Л. В. Савченко аналіз багатого фразеологічного матеріалу свідчить про те, що, пройшовши протягом століть певний відбір, низка ФО занепала, у мовленні закріпилися тільки ті ФО, семантика яких є актуальною для сучасного суспільства. Опис корпусу фразеологічних одиниць, зафіксованих у XIX — на поч. XX ст., підтвердив утрату низки одиниць у зв'язку з еволюцією суспільства та свідомості його народу. Дослідниця простежила таку закономірність на прикладі конкретних ФО, а саме: *у чоботах її чоловік помер, голити лоби, вінок загубити / втратити, дати куницю, проганяти кутю, у кропиві шлюб брати, ходити в биндах, миркати по-підвіконню* тощо.

Монографія присвячена аналізу широкого кола актуальних аспектів, пов'язаних з вивченням фразеології духовної культури українців через коди культури й активізує інтерес учених до теми кодів культури у фразеології, ставить низку важливих питань для подальшого вивчення. У монографії виокремлено перспективні проблеми в галузі дослідження фразеології, зокрема такі: нагромадження корпусу фразеологічних фактів у різних сферах духовної культури, комплексне вивчення залишків міфологічного мислення у фразеології, пошук нових

мовних і позамовних фактів у історико-етимологічному дослідженні ФО української мови, порівняльно-зіставне вивчення традиційної духовної культури фразеології.

Дослідження феномену етнокоду у фразеології української мови дало можливість виявити максимально повний корпус ФО, що зберігають відбитки духовної культури українського народу. Дослідниця схарактеризувала понад тисячу одиниць і визначила місце етнічно та культурно маркованих ФО в етнічній і, відповідно, фразеологічній картинах світу. Лінгвістика збагатилася глибокою за змістом оригінальною науковою працею, що відображає сучасний стан розвитку фразеології на перетині таких наук, як етнолінгвістика, лінгвокультурологія, етнопсихологія тощо.

Однак деякі положення рецензованого монографічного дослідження є, на нашу думку, недостатньо опрацьованими або й дискусійними. По-перше, слід було б чіткіше структурувати ієрархічну систему кодів, субкодів, мікрокодів культури та етнокодів, етносубкодів, етномікрокодів, оскільки деякі групи розмежовані неточно або ж частково дублюють інші групи. По-друге, застосовуючи метод контрастивного аналізу у своїй праці, авторка проводить паралелі між елементами етимологічних етюдів ряду слов'янських мов — російської, білоруської, польської, чеської, болгарської. Для повнішого, докладнішого з'ясування генези ФО української мови варто було б залучати, безперечно, ширший фразеологічний матеріал слов'янських мов.

Утім, висловлені зауваження не применшують значення дослідження Л. В. Савченко для сучасної фразеологічної науки. Є всі підстави стверджувати, що рецензована монографія написана на актуальну наукову тему і є вагомим внеском у розроблення проблем сучасної фразеології.

К. МІЗІН
(Кременчук)